

Јована ШАЉИЋ РАТКОВИЋ*

Историјски институт
Београд

ПОКРШТАВАЊЕ „ТУРСКИХ ЦИГАНА“ ЖИЧКЕ, ТИМОЧКЕ, ШАБАЧКЕ, НИШКЕ И БЕОГРАДСКЕ ЕПАРХИЈЕ У ОСЛОБОЂЕНОЈ СРБИЈИ

Апстракт: У раду је приказан општи статистички преглед ромске муслиманске популације, тзв. турских Цигана, у Кнежевини и Краљевини Србији од исељења Турака 1867. и ослобођења 1878. године, па све до првих година 20. века, заједно са статистиком њиховог покрштавања у православну веру по епархијама. Осим статистичког прегледа, приказани су и околности и разлози који су довели до оваквог поступања српских политичких и црквених власти према овом делу муслиманске популације, из чега је преостало муслиманско становништво у земљи било изузето. У покрштавању су нарочито предњачиле централне епархије Тимочка, Београдска и Жичка.

Кључне речи: Роми, муслимани, турски Цигани, Србија, покрштавање.

Током 19. века на подручју Кнежевине, потом Краљевине Србије, живео је одређени број Рома. Сви Роми у земљи званично су припадали два верама, хришћанско-православној и муслиманској. Роми муслиманске вере називани су најчешће турским Циганима.¹ За њих се сматрало да су се с југа, преко Турске, доселили на тло Србије,² међутим, из османских пописа становништва током вишевековне владавине Османског царства на овим просторима, јасно је да је и међу овом популацијом исламизација имала прилично широке размере.³ У сваком случају, од исељења Турака 1867. па све до ослобођења нових крајева 1878. године, према пописима становништва, турски Цигани су чинили

* jovana.saljic@iib.ac.rs

¹ У раду за ромску мањину често употребљавамо реч Цигани, како су се званично водили у архивским документима и статистици, и називали у периоду који обрађујемо.

² Тихомир Ђорђевић, „Вера у Цигана“, у: исти, *Наш народни живот* VII, Београд 1933, 53.

³ Више о овоме погледати у: Олга Зиројевић, „Роми на подручју данашње Југославије у време турске владавине“, *Гласник Етнографског музеја у Београду* 45 (1981) 225–245.

практично једине становнике муслиманске вероисповести у Србији. Према попису становништва из 1874. године, у Србији је живело укупно 6.176 муслимана. Највише их је било у Алексиначком, Књажевачком, Подринском и Шабачком округу, док их је у вароши Београд живело тридесет и шест.⁴ Осим ових тридесет шест београдских, сви муслимани у Србији су се водили као Цигани.⁵ Тако је било све до 1878. године када су у састав Кнежевине Србије ушла четири нова округа – Нишки, Пиротски, Топлички и Врањски. Тада се наведеном броју придружио још 7.061 припадник муслиманске вероисповести мешовитог етничког састава. Осим већинских Турака и Албанаца, међу муслиманима нових крајева се налазио и мањи број Татара и Черкеза, и од њих нешто већи број Рома муслимана, готово у свим ослобођеним областима.⁶ Попис из 1879. године спроведен је само у новим крајевима Србије и њиме је обухваћено муслиманско и јеврејско становништво без разликовања муслимана по етничкој припадности, осим што се у уводном делу пописа наводи да половину пописаних муслимана чине „Цигани“, другу половину већином „Арнаути“, док „Турака“ има у мањем броју и то само у варошима Ниш, Пирот, Лесковац и Врање.⁷

Следећи попис из 1884. године, који је обухватао целу земљу, даје делимичне податке везане за етничку припадност муслимана. Тако имамо податак да је у земљи живело 1.862 становника албанске етничке припадности од чега само њих 46 у старим границама Србије. Сви остали су живели у новим окрузима где су чинили углавном сеоско становништво. Турака је било укупно 1.099 и били су готово равномерно распоређени у новим и у старим крајевима земље, с тим да су у новим крајевима чинили већином варошко, а у старим, сеоско становништво муслиманске вероисповести. Што се тиче Цигана, попис

⁴ Алексиначки округ – 1.242 муслимана, Књажевачки 1.101, Подрински 973 и Шабачки 688. У осталим окрузима их је било мање (*Државопис Србије* IX, Београд 1879, 152).

⁵ Исто. На основу доступних извора, до сада нисмо успели да утврдимо разлоге за овај куриозитет. Надамо се да ће нова истраживања дати одговор на питање зашто се у попису становништва из 1874. године сви муслимани у земљи воде као „Цигани“ осим оних настањених у вароши Београд. Према Абдулаху Хаџићу, једном од каснијих имама Бајракли џамије, муслимани који су у то време наставили да живе у Београду били су углавном занатлије и посластичари словенског порекла (Абдулах Хаџић, „Бајракли џамија у Београду“, *Годишњак Музеја града Београда* 4 (1957) 94). Ипак, међу њима је било и сарача и надничара, што су углавном била занимања којима се бавило ромско становништво, а осим тога, сви су били мушкарци, без породица, што говори у прилог чињеници да су махом ту боравили послом, без сталног настањења (Јована Шаљић, „Како је оживела Барјак-џамија“, *Антропологија* 3 (2019) 79; иста, *Из турског вакта у ново доба. Муслиманско становништво Србије 1868–1912*, Београд 2020, 23–24).

⁶ Видосава Николић-Стојанчевић, „Етничке промене и миграциона кретања у ослобођеним крајевима Србије као последица српско-турских ратова 1876–1878“, у: *Србија у завршној фази Источне кризе 1877–1878. године*, ур. Љиљана Алексић, Даница Милић, Владимир Стојанчевић, Београд 1980, 102.

⁷ *Државопис Србије* XI, Београд 1882, 56–57.

наводи њихов целокупан број у Србији, без разлике у вероисповести.⁸ Ипак, може се слободно рећи да су они чинили остатак од укупног броја муслимана настањених у Србији који је према попису износио 14.569 припадника исламске вероисповести.⁹ Пописи из 1890. и 1895. године, иако званично први пописи усклађени са захтевима модерне статистике тога доба, не пружају податке о појединачној вери и етничкој припадности становништва, већ само податке о матерњем језику, и то у две опште категорије – Срби и друге народности, као и податке о вери у смислу поделе на православно и неправославно становништво.¹⁰ Ипак, овај период је био најзначајнији у погледу покрштавања ромских муслимана, што ће се и одразити на укупну статистику. Последњи попис који нам пружа податке о верској припадности становништва Србије био је онај из 1900. године, с тим да су, према овом попису, припадници муслиманске вероисповести подељени у две категорије: Турци и Цигани муслимани. Тако је ромско муслиманско становништво пописано као посебна категорија први пут од 1874. године, док су сви остали муслимани, укључујући и Албанце, подведени под етничко-верску категорију „Турци“.¹¹ Према овом попису, укупан број муслимана у Србији износио је 14.745 од чега 11.689 муслимана Цигана. Из овог пописа се види да је на самом почетку 20. века, број муслимана настањених у Србији остао готово непромењен у односу на попис из 1884. Такође, занимљив је податак да је највећи број муслимана, њих 5.106, дакле више од једне трећине, био узроста до десет година, што значи да је природни прираштај међу овом популацијом био велики, али и да су, с друге стране, моралитет, исељавање као и покрштавање турских Цигана постојали у већем обиму с обзиром на то да се, на крају, укупан број муслимана у Србији све до 1900. године није знатније мењао.¹²

Ипак, и поред званичних пописа становништва и на први поглед тачних и јасних статистичких података, нарочито је међу муслиманима сталан проблем представљало вођење књига рођених, венчаних и умрлих, тј. њихово уписивање у протоколе, сходно државном закону. Након ослобођења и успостављања цивилне власти, Стојан Новаковић је упутио захтев начелствима нових округа да поднесу извештаје о затеченом стању међу муслиманима Врањског, Пиротског, Топличког и Нишког округа, како би се што пре отпочело с уписивањем у књиге рођених, венчаних и умрлих, мада ни у старим границама ово питање још није било решено.¹³ Вођење књига рођених, венчаних и умрлих код муслимана је на

⁸ *Државопис Србије XVI*, Београд 1889, 256–273.

⁹ Ј. Шаљић Ратковић, *Из турског вакта у ново доба*, 65.

¹⁰ *Статистика Краљевине Србије XII*, Београд 1898, 1–714.

¹¹ *Статистички годишњак Краљевине Србије V*, Београд 1904, 71.

¹² Исто, 75.

¹³ Архив Србије (АС), Министарство просвете – Црквено одељење (МПС-Ц), 1881-I-156, министар просвете и црквених дела С. Новаковић – начелствима Врањског, Нишког, Пиротског и Топличког округа, 31. октобра / 12. новембра 1880, у Београду.

крају препуштено муслиманским свештеницима који су их водили неуредно или никако, и поред тога што су их често опомињале српске власти. Проблем није решен ни током наредних деценија, нарочито у крајевима где је живело бунтовно, махом албанско муслиманско становништво. Тако се, примера ради, у статистичком прегледу рођења, венчања и умирања у Србији, у периоду од 1880. до 1887. године, наводи да тачне податке подносе само католички и протестантски свештеници, јеврејски су у томе доста неуредни, док „О Мухамеданцима нису се до сад могли прибавити никакви подаци, и ако је то покушавано“.¹⁴ Тек 1902. године, на изричит захтев министарства просвете, нишки муфтија је послао прикупљене податке о броју муслимана у Србији чију су евиденцију водиле локалне хоџе. Према тим извештајима, у наведеном периоду су у Србији живела укупно 6.622 муслимана с тим што подаци за Београд и срезове Моравски, Алексиначки, Сврљишки и Сокобањски, по речима муфтије, никада нису стигли.¹⁵ Можемо само да претпоставимо да је главни разлог за то управо већинско ромско муслиманско становништво у овим крајевима, које је и иначе прилично неухватљиво за статистику. Самим тим, ови подаци се не могу узети као сасвим тачни, нарочито што о ромској муслиманској популацији ни муслиманске хоџе нису водиле рачуна, нити бележиле податке о рођењу и умирању, сматрајући да Цигани нису прави припадници исламске вере. Нарочито су подаци о брачном статусу међу Ромима муслиманима представљали проблем и били готово непостојећи, с обзиром на то да су Роми често мењали жене међу собом.¹⁶

У Србији је, према Уставу, владајућа вера била источно-православна. Ипак, пред законом су били једнаки сви српски грађани. Чланом 76. Привременог закона о уређењу ослобођених предела била је предвиђена заштита српских грађана хришћанске као и „мухамеданске или које друге законом признате вере“, док је чланом 77. регулисано право и слобода на једнако извођење верозаконских обреда грађанима муслиманске, као и грађанима хришћанске и сваке друге законом признате вере.¹⁷ Осим тога, заштита права мањина у српском законодавству имала је и свој међународни печат кроз Берлински

¹⁴ *Статистика рођења, венчања и умирања у Краљевини Србији од 1880. до 1887. године, Државопис Србије XVII, Београд 1893, XVIII.*

¹⁵ АС, МПС-Ц, 1902-IV-47, Нишки муфтија И. Али Спахић – министру просвете и црквених послова Д. Стаменковићу, 20. јула / 1. августа 1902, у Нишу.

¹⁶ Тако је крајем 1886. године у министарство лично дошао извесни Турсо Рамић, „Циганин“ из Лешнице, да пита какав се поступак примењује када један српски грађанин муслиманске вере напусти своје имање, жену и децу и оде да живи с другом женом, или обрнуто, када жена, муслиманка, напусти мужа. Истичући да малозворнички хоџа који је задужен за његово село „ништа не зна о нашој вери, нити нам ишта казује, ни ради“, поменути је питао постоји ли у Србији некакав закон или прописи којима се уређује питање брака код муслимана (Ј. Шалић Ратковић, *Из турског вакта у ново доба*, 75).

¹⁷ *Зборник закона и уредаба у Књажеству Србији* 32 (XXXII), Београд 1878, 266.

мировни уговор који је овакве међународно-правне обавезе поставио као један од најважнијих услова коначном признавању независности и суверености балканских држава. Један од најважнијих услова признавања независности Кнежевине Србији било је гарантовање положаја и заштите верских мањина. Мада је акценат стављан пре свега на јеврејско питање, уговором су биле обухваћене и друге мањинске верске заједнице, а нарочито исламска. На тај начин је Берлинским уговором верским мањинама у Кнежевину Србију зајамчена посебна заштита коју су сада и званично уживале. Члан 35. Берлинског уговора гарантовао је сва грађанска и политичка права у земљи без разлике у вери и вероисповести, чиме је заштита мањинских права, иако у домаћем законодавству већ присутна у одређеном облику, подигнута на ниво међународног јавног права.¹⁸ Ипак, једна мањинска група је прошла неопажено код великих сила.

У Србији је, како смо већ напоменули, живео један број Рома/Цигана муслиманске вере. Од исељења Турака 1867. па све до ослобођења нових крајева 1878. године, према пописима становништва, они су чинили практично једине становнике муслиманске вероисповести у Србији.¹⁹ У новим крајевима, по одласку Турака, расули су се по свим селима и варошима новоослобођених области где су остали да живе као српски грађани. У првим пописима становништва ослобођених области, српске власти их нису посебно регистровале као „Цигане муслимане“, већ су убрајани у „Турке“ или „мухамеданце“.²⁰ Веће ромске оазе састављене претежно од Рома муслимана и тек малобројних православних хришћана међу њима налазиле су се углавном у Нишу, Лесковцу, Пироту и Врању, мада су ретка била и сеоска насеља која нису имала бар по неколико ромских породица.²¹ У старим крајевима били су насељени претежно у Шабачком и Подринском округу. У изворима најчешће називани „Турски цигани“ или „Цигани мухамеданци“,

¹⁸ Члан 35. Берлинског уговора: „У Србији разлике у вери и вероисповести неће моћи да буду сметња да неко из тог разлога буде искључен или спречен да ужива своја грађанска или политичка права, да не буде примљен у јавне службе, на положаје и да му се не указују почести, или да не обавља разне занате и занимања, ма у ком месту то било. Слобода и јавно вршење црквених обреда свих вероисповести биће зајамчени свим грађанима Србије и странцима, и никакве сметње неће се моћи правити хијерархијском уређењу разних вероисповести нити њиховим односима са својим духовним старешинама.“ *Balkanski ugovorni odnosi 1876–1996*, том I, priredio Momir Stojković, Beograd 1998, 126.

¹⁹ Према попису становништва из 1874. године, у Србији је живело укупно 6.176 муслимана. Од тог броја, осим њих 36 настањених у Београду, сви остали се воде као „Цигани“ (*Државопис Србије IX*, Београд 1879, 152).

²⁰ Видосава Николић-Стојанчевић, *Лесковац и ослобођени предели Србије 1877–1878. године*, Лесковац 1975, 73.

²¹ Тако је, примера ради, само у Нишу, у јануару 1878. године било уписано 106 ромских варошких мухамеданских породица (В. Николић-Стојанчевић, *Лесковац и ослобођени предели Србије*, 73).

заједно са старим границама чинили су око две трећине укупног муслиманског становништва оновремене Србије. Као посебна етничка група, без разлике у вероисповести, наводе се у попису из 1884. године као највећа национална мањина после Румуна, када су старе границе Србије у питању, и највећа национална мањина уз Албанце у новим крајевима Србије.²²

Мада су носили муслиманска имена и званично били припадници сунитског ислама, припадници ромске мањине су практиковали неки свој облик вере који је у себи садржао и хришћанске и муслиманске и паганске елементе, па је и сам нишки муфтија говорио да се „Цигани“ некад представљају као муслимани, а некад као православни, у зависности од тога шта им у том тренутку више одговара.²³ Оваква пракса, наравно, није била везана само за оновремену Србију. Раширен став етнологске науке је да су Роми, кроз читаву историју, пристајали уз религију већине, те да су, присећајући се прапостојбинске вере, лако прихватили религије оних средина у којима бораве, што је на крају доводило до необичног религијског преплитања.²⁴ Таква специфична „циганска вера“, врста љараманства, осликавала се у томе што су се извесни хришћански елементи попут крсне славе и обредних односа у породици комбиновали с елементима ислама и обратно.²⁵ Поред овога, мора се узети у обзир и чињеница да су Роми већином сиромашна популација, углавном на ивици егзистенције, због чега им је практиковање свих религијских обреда једне вере често материјално онемогућено. Уместо тога, прибегавање доступним верским обредима различитих религија, за ово становништво је увек представљало практично решење. Тихомир Ђорђевић, који је своја етнологска истраживања у великој мери посветио ромској заједници деветнаестовековне Србије, као њихов савременик, често је у својим радовима на тему вероисповести Рома истицао ромску изреку: „У свету има 77 и по вера, Цигани су оно пола вере.“²⁶ Цитирајући Хајнриха Грелмана, немачког културног историчара који се такође бавио истраживањима ромске популације, Ђорђевић истиче да се Роми најчешће приклањају религији земље у којој живе, с обзиром на то да немају своју сопствену коју су понели из отаџбине и којом би се одликовали међу другим народима, као што је то нпр. случај с Јеврејима: „Као год што су Цигани нестални у погледу избора места становања, исто су такви и у погледу религије. Никакав Циганин не зна ништа о оданости извесној вероисповести; њему је исто

²² *Државопис Србије* XVI, XXVII–XXX.

²³ АС, МПС-Ц, 1904-II-10, нишки муфтија Ибрахим Али Спахић – министру просвете и црквених дела Љ. М. Давидовићу, 26. јануара / 7. фебруара 1904, у Нишу.

²⁴ Драгољуб Б. Ђорђевић, „Религије и вероисповести националних мањина у Србији“, *Социологија* 1–4 (2004) 205–206.

²⁵ Татомир Вукановић, *Роми (Цигани) у Југославији*, Врање 1983, 222.

²⁶ Исти, *Вера, начин живота и занимање у Цигана Краљевине Србије*, Београд 1908, 4; исти, „Чиме се Цигани држе као народ“, у: *Наш народни живот* VII, Београд 1933, 4; исти, „Вера у Цигана“, *Наш народни живот* VII, Београд 1933, 53.

тако лако да са сваким новим селом промени и своју религију, као што је другоме човеку лако променити одело. У хришћанским земљама они се крсте, а кад су међу мухамеданцима они се обрезају. Међу православнима они су православни, међу католицима католици, а кад се настане међу протестанте, они су протестанти.²⁷ Ђорђевић даље наводи да иако у Србији Роми, тј. Цигани званично припадају двома верама, православној и мухамеданској, вера међу њима није чврсто укореењена, нити они веру разумеју, нити на њу шта полажу. Она је за њих тек форма коју су готови да промене. Такође, често им се и не зна које су вере већ се опредељују према потреби. Према Ђорђевићу, ово нарочито важи за Цигане муслимане, тј. турске Цигане.²⁸

Роми, посебно они муслиманске вере, и тада су по економском и образовном статусу припадали најнижем слоју друштва. Обављали су махом рабацијске, тежачке или ковачке послове. Примера ради, од средине 19. века када је званично постојање Рома забележено у Краљеву, па све до првих деценија 20. века, међу краљевачким Ромима, као и оним настањеним у околним селима Адранима, Витановцу, Витковцу, Драгчићима, Грдици, Лађевцима, Милочају, Мрсаћу, Мусиној Реци, Сирчи, Стублу и Чибуковцу, било је највише свирача, ковача, котаричара, калајџија, циглара и коритара и у мањој мери џамбаса, надничара и радника.²⁹ Просјачење је било карактеристично за Цигане луталице и чергаре на чијем су сузбијању радиле тадашње локалне власти настојећи да их уведу у седелачки начин живота.³⁰ Слично је било и са осталим крајевима Србије. Тако сиромашни и необразовани, па још и „нестални у вери“, нису били предмет интересовања заинтересованих страна, пре свега Турске и великих сила. Ту чињеницу су оновремене српске власти искористиле за њихово масовније покрштавање из кога су етнички Турци, Албанци и српско исламизовано становништво били у потпуности изузети. Осим тога, „циганска вера“ је била препрека и за многе уступке који су иначе чињени муслиманима у Србији. Тако је, примера ради, отварање муслиманске основне школе у Лесковцу, после покретања истих у Нишу и Сијарини, обустављено након што је суд у Лесковцу установио да су „Мухамеданске и Турске вере свега осам детета, а остали су цигани циганске вере.“³¹ Осим тога, није се много водило рачуна ни о њиховим вероисповедним потребама. Начелник Врањског округа је известио српског министра просвете и црквених дела крајем 1896. године да у вароши Врању има

²⁷ Исто, 52.

²⁸ Исто, 53.

²⁹ Јасминка Марковић, „Занимања и начини стицања средстава за живот Рома у Краљеву (1945–1992)“, у: *Друштвене промене и положај Рома*, ур. Милош Мацура, Александар Митровић, Београд 1993, 132.

³⁰ Исто.

³¹ АС, Министарство просвете – Просветно одељење (МПС-П), 1900-XXXVIII-69, председник суда Г. Јовановић – министру просвете и црквених послова А. Ђорђевићу, 1/13. марта 1900, у Лесковцу.

58 домова с 298 душа „Цигана вере мухамеданске“, док у околним селима Павловац и Бања има још 443 „Цигана муслимана“ у 62 куће. Наводећи да о овом становништву нико не води рачуна поводом питања рађања, венчавања, умирања и обављања верозаконских обреда, већ им, напротив, општинске власти често праве сметње кад хоће да се венчају, моли министра да им се постави један хоџа попут оних који су одређени у Јабланичком, Лесковачком и Масуричком срезу, пошто су сви ови „Цигани мухамеданци“ српски поданици који служе у сталном кадру српске војске.³² Српске власти су очито правиле разлику између Рома муслимана и осталог муслиманског становништва, што не треба да изненађује с обзиром да су ту разлику правили и сами Турци, што у животу, што у својим пописним књигама.³³ Осим тога, и сами муслимански свештеници су се неретко жалили на њихово верско понашање, живот у ванбрачним заједницама, необрезивање деце, међусобну трампу и продају жена и уопште потпуно одсуство реда и поштовања вере. Сам Стојан Новаковић је, као министар просвете, нарочито инсистирао на томе да се мора стати на пут оваквом безверју међу ромском популацијом, сматрајући да такво одсуство религиозне дисциплине може изазвати последице не само по појединца, већ и по читаво друштво.³⁴

Као такви, ниједној вери заправо неприпадајући, били су подложни лакшем покрштавању из кога су, као што смо напоменули, етнички Турци, Албанци и српско исламизовано становништво били у потпуности изузети. Српске власти су, истина, инсистирале на томе да покрштавање мора бити добровољно, мада су притисци, пре свега од цркве и локалних власти, у неким срединама свакако постојали. Овакво стање је дало највише повода епископу тимочком Мелентију да 30. јануара 1892. године изда поверљиву наредбу да се Цигани „безверци“ у Тимочној епархији преводе у православље.³⁵ О овој одлуци и масовном покрштавању Рома које је том приликом уследило сведочи и писмо групе Рома из Сокобање упућено лично краљу Александру Обреновићу у коме га моле да их врати у њихову прадедовску веру: „Господару, нама није толико тешко што смо покрштени, али нам наша савест то забрањује, како су наши ђедови и прађедови могли да живе по 50 до 60 година у њиховој вери, па им ништа није фалило, те ми сад млађи нараштај да тражимо преко леба погаче, када ми носимо све

³² АС-МПС-Ц, 1904-V-36, начелник Врањског округа Д. Драгићевић – министру просвете и црквених послова А. Николићу, 12/24. децембра 1896, у Врању.

³³ О. Зиројевић, „Роми на подручју данашње Југославије“, 228.

³⁴ „Сем овога, и сами односи грађански захтевају неког реда и у том погледу, јер је држави нужно да има правилних и тачних података о рођенима, венчанима и умрлима, колико за своје политичке и финансијске цели, толико и због правних односа појединаца који су законом регулисани, а не могу се све дотле извести, док постоји један ред људи, који у ствари ни једној вери не припада“, АС-МПС-Ц, 1884-I-26, министар просвете и црквених послова С. Новаковић – Начелству Подринског округа, 15/27. маја 1881, у Београду.

³⁵ Т. Ђорђевић, *Вера, начин живота и занимање у Цигана*, 9; исти, „Вера у Цигана“, 55.

општинске и државне терете, па и војне, онда не знамо Премилостиви Господару шта је некога могла да руководи наша стара циганска вера, сад каква је таква је, она није била на штету Краља и отаџбине, но напротив корисна.”³⁶

Појединци су се, након покрштавања, обраћали и министарству просвете и црквених послова тврдећи да су били приморани да се покрсте услед претњи локалних власти да ће, у супротном, бити протерани у Турску.³⁷ С друге стране, разлози за жалбе покрштених муслиманских Рома такође су били занимљиви. Иако су сви одреда изјавили да у суштини немају ништа против примања нове вере и обичаја, главна замерка српским властима била је у томе што нису били покрштени сви Роми муслимани. Како се испоставило, они који су примили нову веру били су подвргнути подсмеху, задириковању, па чак и физичком злостављању, што од својих саплеменика који су остали у исламу, што од локалних, још сујеверних Срба. Такође, било је и случајева потпуног одбацивања покрштених појединаца од породице, родбине, па и читаве заједнице, због чега су нововерци захтевали од власти покрштавање свих њихових рођака и саплеменика уз претње да ће, у супротном, поново примити ислам. Према извештају начелника Бањског среза, сви покрштени су одмах на почетку изјавили „да они хоће да се крсте само ако виде да ће то да се изврши у целој Срезу“.³⁸ С друге стране, црквене власти су тврдиле да су сви потписници добровољно покрштени „јер нико није могао чинити притиска на њихову савест“, те да су се сад поколебали због притиска „заоставших безвераца који заједљивим задириковањем и исмејавањем својих саплеменика одвраћају ове од Хришћанске вере“.³⁹ Како се ово више не би понављало, Црква је препоручила да се преостали Роми Тимочког округа уз помоћ полиције што пре преведу у православље јер је то у интересу како цркве и државе, тако и самих безвераца.⁴⁰ У сваком случају, молба сокобањским Ромима свакако није могла бити услишена јер је српски закон забрањивао иступање из православне вере.⁴¹ Молиоцима је пак обећано да ће свако ко их буде исмевао и нападао бити кажњен по закону као онај који хули на хришћанску веру.⁴² Сам епископ тимочки Мелентије је у једном писму датираним на 4. април 1902. године образложио своју одлуку

³⁶ АС, МПС-Ц, 1895-II-72, група Цигана из Сокобање – краљу Александру I Обреновићу, 29. августа / 10. септембра 1893, у Сокобањи. Цео садржај писма видети у: Ј. Шалић Ратковић, *Из турског вакта у ново доба*, 80–81.

³⁷ АС, МПС-Ц, 1895-IV-67, А. Михајловић – министру просвете и црквених послова Љ. Ковачевићу, 4/16. децембра 1895, у Врђановици.

³⁸ АС, МПС-Ц, 1895-II-72, намесник среза бањског – Митрополиту српском Михаилу, 4/16. септембра 1894, у Сокобањи.

³⁹ АС, МПС-Ц, 1895-II-72, Епископ тимочки Мелентије – Архиепископском сабору, 9/21. септембра 1894, у Сокобањи.

⁴⁰ Исто.

⁴¹ АС, МПС-Ц, 1895-II-72, министар просвете и црквених послова А. Ђорђевић – начелнику Среза бањског, 27. септембра / 9. октобра 1894, у Београду.

⁴² Исто.

стару деценију о покрштавању ромских муслимана: „Видевши да оваквих безвераца има доста, као и то да се читава трећина истих – по оделу, обичајима и начину живота – мало разликују од Срба, а при том имајући у виду да нам је као архијереју дужност да се старамо о спасењу душа људских, тврдо се решисмо да замисао о прекрштавању безвераца покренемо и на сваки начин остваримо, што смо у многоме и постигли.“⁴³

Према подацима Жичке, Шабачке, Тимочке, Нишке и Београдске епархије, број преобраћених „турских Цигана“ у православну веру за период 1874–1900. кретао се на следећи начин:⁴⁴

Година	Жичка	Шабачка	Тимочка	Нишка	Београдска	Укупно
1874–1884.	7	165	12	28	36	248
1884–1890.	36	11	3	28	183	261
1890–1895.	29	0	2.223	302	808	3.362
1895–1900.	394	4	86	32	290	806
Укупно	466	180	2.324	390	1.317	4.677

У наведеном периоду је, дакле, на нивоу целе Србије, под окриље Српске православне цркве ушло 4.677 „турских Цигана“. Највише преведених је забележено у периоду 1890–1895. године и то у Тимочној епархији, одакле је стизао и највећи број поменутих жалби на покрштавање. Зашто је покрштавање Рома муслимана на нивоу целе Србије интензивирано баш у овом периоду, нисмо успели да утврдимо. Проста логика би налагала ситуацију у којој би број прелазака у званичну државну религију требало да буде најинтензивнији у послератним годинама у којима је, с друге стране, број преведених био најмањи. Иницијатива тимчког владике Мелентија је очигледно највише утицала на процес масовнијег покрштавања Рома у старим границама ширећи се и на околне епархије, нарочито Жичку. Након овог петогодишњег периода масовнијег покрштавања поново је уследило затишје, а број преведених драстично је смањен. Према изјави самог владике Мелентија, од 1895. до 1901. године покрстило се још 87 Рома, 45 мушкараца и 42 жене,⁴⁵ што се од званичних података разликује за једног покрштеног. Након тога, вероватно их није више много ни остало у муслиманској вери, ако је уопште, па је и покрштавање престало. У сваком случају, и поред већег броја покрштених Рома муслимана,

⁴³ Т. Ђорђевић, *Вера, начин живота и занимање у Цигана*, 9–10; исти, „Вера у Цигана“, 55–56.

⁴⁴ Табела преузета из: Ј. Шаљић Ратковић, *Из турског вакта у ново доба*, 82.

⁴⁵ Т. Ђорђевић, *Вера, начин живота и занимање у Цигана*, 10.

ПОКРШТАВАЊЕ „ТУРСКИХ ЦИГАНА“ ЖИЧКЕ, ТИМОЧКЕ, ШАБАЧКЕ,
НИШКЕ И БЕОГРАДСКЕ ЕПАРХИЈЕ У ОСЛОБОЂЕНОЈ СРБИЈИ

стварне религиозне спознаје у смислу чистоте вере међу њима и даље није било пошто су махом настављали да практикују неки свој облик „циганске вере“. На тај начин је једина практична корист државе од увођења ромског становништва у православље било њихово лакше праћење кроз статистику.

Jovana Šaljić Ratković

**THE CONVERSION OF THE “TURKISH GYPSIES”
IN THE EPARCHY OF ŽIČA, TIMOK, ŠABAC, NIŠ AND BELGRADE
IN LIBERATED SERBIA**

Summary

During the 19th century, a number of Muslim Roma lived in the territory of the Principality and then the Kingdom of Serbia. At that time, they were usually called Turkish Gypsies. From the emigration of the Turks in 1867 until the liberation of the country in 1878, according to population censuses, Turkish Gypsies were practically the only residents of the Muslim religion in Serbia. After that, Roma Muslims from the new districts of the Principality of Serbia joined them along with other members of the Muslim faith – Albanians, Turks and the Islamised Slavic population. Even then, the Roma, especially those of the Muslim faith, belonged to the lowest stratum of society in terms of their economic and educational status. Even the Muslim priests in Serbia did not take care of them, considering them not to be true Muslims. Poor, uneducated, and even “unsettled in faith”, they were not in the focus of interest of Turkey and the Great Powers even though the protection of the rights of minorities was guaranteed under the Treaty of Berlin. That fact was used by the Serbian political and church authorities at the time for their more massive conversion to Orthodox faith, from which the ethnic Turks, Albanians and the Serbian Islamised population were completely exempted. In addition to a general statistical review of their numerical status as well as the statistics of conversion, the paper also outlines the reasons and circumstances that led to the mass conversion of Turkish Gypsies in the Kingdom of Serbia in the late 19th century.

Keywords: Roma, Muslims, Turkish Gypsies, Serbia, Christianisation.